

ЛЕКЦІЯ 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

1. Поняття конституції як основного закону. Види конституцій.
  2. Джерела конституційного права в Україні.
  3. Конституційна форма правління, державного устрою і політичного режиму України.
  4. Конституційні права та свободи людини і громадянина.
  5. Конституційні обов'язки людини та громадянина.
  6. Система органів державної влади за Конституцією України.
1. Поняття конституції як основного закону.

Види конституцій

Конституція (від лат. *constitution* – устрій, встановлення) є основою конституційного права. Вона покликана закріплювати й регулювати найважливіші суспільні відносини, зумовлює її провідне місце в системі законодавства будь-якої країни.

Конституційне (державне) право – це система правових норм, принципів і норм конституції, які закріплюють заходи економічної та політичної організації суспільства, форми правління і державного устрою, порядок і принципи формування та компетенцію органів влади і управління, судову систему, правовий статус громадян.

За юридичною формою конституції можуть бути поділені на писані та неписані. *Писані конституції* – це єдиний нормативний акт, який має чітку внутрішню структуру і прийнятий у суворо встановленому порядку. *Неписані конституції* складаються з кількох законів, що мають самостійне значення і прийняті в різний час і в різному порядку. Вони у своїй сукупності оголошуються конституцією держави.

За порядком прийняття, зміни та відміни конституції поділяються на гнучкі та жорсткі. У *гнучких конституціях* цей порядок мало чим відрізняється від порядку, передбаченого для всіх інших законів. Порядок прийняття, зміни та відміни *жорстких конституцій* суттєво ускладнений, порівняно з усіма іншими законами.

31

Відповідно до державного устрою конституції поділяються на *федеративні* та *унітарні*.

За рівнем втілення приписів конституцій у життя суспільства та держави поділяються на *фіктивні*, положення яких не знаходять реалізації і підтвердження на практиці, та *реальні*, якщо суспі-

льні відносини відповідають конституційним настановам.

Конституція України є Основним законом держави, тому що вона наділена особливою, найвищою силою, яка знаходить свій вияв у низці положень:

1. Конституція виступає базисом для поточного законодавства. Усі закони та інші нормативні акти мають впливати з Конституції і не суперечити їй.
2. Існує особливий, порівняно з усіма іншими законами, порядок прийняття, зміни та відміни Конституції.
3. Контроль за додержанням Конституції здійснює особливий орган – Конституційний Суд України.
4. Міжнародні договори, які укладає держава, не можуть суперечити Конституції.
5. Конституція регулює найважливіші суспільні відносини в країні.

2. Джерела конституційного права в Україні

Джерела конституційного права в Україні – це нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові принципи і норми. До них належать:

1. Конституція України – основне джерело права.
2. Конституційні закони – закони, що вносять зміни й доповнення до Конституції або скасовують її окремі норми.
3. Органічні закони – закони, якими деталізуються норми Конституції й ухвалення яких передбачено в Конституції.
4. Звичайні закони, що містять конституційно-правові принципи й норми.
5. Інші акти Верховної Ради України та акти Всеукраїнського референдуму.
6. Певні нормативні акти Президента України.
7. Деякі нормативні постанови Кабінету Міністрів України.
8. Рішення та висновки Конституційного Суду України.

3. Конституційна форма правління, державного устрою і політичного режиму України

У ст. 1 Конституції України проголошено: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

Суверенність і незалежність держави означають, що її влада є верховною, повною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також її незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з ін. державами.

Демократизм в Україні передбачає створення сприятливих умов для широкої та реальної участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, забезпечення багатоманітності політичного та

культурного життя.

Соціальна держава – це держава, що бере на себе турботи про соціальний захист своїх громадян, спрямовує свою політику на створення доступних систем освіти, охорони здоров'я і соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Правова держава – це держава, у якій панує право; де діяльність держави, її органів і посадових осіб здійснюється на основі й у межах, визначених правом; де не тільки особа відповідає за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за свою діяльність та її наслідки.

В Україні встановлено республіканську форму правління.

Глава держави (Президент) та Парламент (Верховна Рада) обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права.

Державна влада в Україні здійснюється (ст. 6 Конституції України) на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Ст. 2 Конституції України проголошує Україну унітарною державою. Україна поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що складають її територіальний устрій. *Територіальний устрій* – це територіальна або національно-територіальна організація державної влади (ст. 132 Конституції України).

Політична, економічна та ідеологічна багатоманітність є основною ознакою політичного режиму України (ст. 15 Конституції України).

Політична багатоманітність означає реальну можливість створення і діяльності різних об'єднань громадян.

Економічна багатоманітність передбачає існування різних форм власності.

Ідеологічна багатоманітність – це реальне право різних суб'єктів безперешкодно формулювати, досліджувати та втілювати у практику суспільних відносин ідеї, теорії, погляди щодо різних аспектів життя держави і суспільства.

4. Конституційні права

та свободи людини і громадянина

Існують три основних різновиди конституційних прав та свобод громадян: особисті (громадянські) права і свободи; політичні права і свободи; соціальні, економічні і культурні права.

Особисті права і свободи громадян спрямовані на забезпечення найважливіших індивідуальних життєвих потреб людини і реалізуються нею переважно самотійно.

Особисті права і свободи людини безпосередньо пов'язані з самою сутністю людини як фізичної особи.

До особистих прав людини належать:

- невід’ємне право на життя;
- право на повагу до її гідності; право на свободу та особисту недоторканність;
- право на недоторканість житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на невтручання в особисте і сімейне життя;
- право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання;
- право на свободу світогляду і віросповідання.

Невід’ємне право кожної людини на життя. Конституція (ст. 27 Конституції України) надає кожній людині право захищати себе та інших людей від протиправних дій і посягань з боку будь-кого.

Право людини на повагу до її гідності (ст. 28) діє й до народження дитини, і після смерті людини. Держава повинна створювати для людини такі умови життя, які б не принижували її гідність.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) встановлює межу, яку ті чи інші посадові особи можуть переступити лише у випадках, передбачених законом.

Право на недоторканість житла (ст. 30) означає, що без підстав, передбачених законом, ніхто не має права увійти до житла проти волі осіб, які в ньому проживають.

Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31) належить до загально визнаних суб’єктивних прав особи. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом. *Право на невтручання в особисте і сімейне життя* (ст. 32) також є одним із суб’єктивних прав людини, пов’язаних з гарантуванням її свободи. Виняток може мати місце лише тоді, коли поведінка особи суперечить закону і громадській моралі.

Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33) – одна зі складових загального права людини на свободу. Свобода пересування і вільний вибір місця проживання не виключає необхідності дотримання реєстраційних правил, які передбачені в Україні. Громадяни України мають право вільно залишати територію України і не можуть бути позбавлені права в будь-який час повернутися на Україну.

Право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35) включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього

права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод ін. людей.

Політичні права і свободи громадян мають самостійне значення саме як такі, що закріплені у Конституції України та в різних міжнародних документах.

До політичних прав і свобод належать:

- свобода думки і слова;
- свобода зборів, мітингів, походів, демонстрацій;
- право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування;
- право на об'єднання громадян у політичні партії, професійні спілки та інші громадські організації.

Право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України) – це можливість вільного вираження особою своїх поглядів і переконань у будь-якій формі, можливість особи на власний розсуд збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію в усній, письмовій формі або в будь-який інший спосіб; це заборона цензури (ч. 3 ст. 15).

Право на свобода зборів, мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39) надає можливість громадянам вільно обговорювати актуальні питання державного і суспільного розвитку, протестувати проти будь-яких обмежень демократії або тих чи інших негативних проявів у політиці.

Право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 40) може здійснюватись у різних формах, в індивідуальному чи колективному порядку.

Право на об'єднання громадян у політичні партії, професійні спілки та інші громадські організації (ст. 36, 37). Це право дає змогу громадянинові брати активну участь у громадському і політичному житті суспільства.

Соціальні, економічні та культурні права. Конституція України закріплює систему економічних, соціальних і культурних прав. Система економічних, соціальних і культурних прав згідно з Конституцією України охоплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля

(ст. 50), право, зумовлене гарантуванням вільної згоди на шлюб, а також захистом материнства, батьківства, дитинства (ст. 51,52), право на освіту (ст. 53), право на свободу творчої діяльності (ст. 54). Окремим різновидом конституційних прав громадянина України є рівноправність усіх громадян. Рівноправність громадян означає, що всі громадяни на території держави рівні перед законом і судом, мають рівні конституційні права і свободи. Конституція (ст. 24) забороняє існування будь-яких привілеїв чи обмежень громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

5. Конституційні обов'язки людини та громадянина

Основні обов'язки – це визначені конституційним законодавством України міри необхідної поведінки громадянина, що забезпечуються заходами державного примусу.

Основними конституційними обов'язками громадян України є:

- захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів;
- не заподіяння шкоди природі та культурній спадщині, відшкодування завданих збитків;
- сплату податків і зборів;
- неухильне додержання Конституції та законів України, не посягання на права та свободи, честь і гідність інших людей.

Конституція України встановлює конституційні обов'язки як громадян України, так і кожного, хто постійно проживає або перебуває на території України.

Ст. 65 встановлює обов'язок громадян України захищати свою Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати її державні символи.

У ст. 66 йдеться про не заподіяння шкоди природі, культурній спадщині. Конституція встановлює, що кожен, хто заподіяв шкоду природі, культурній спадщині, повинен відшкодувати завдані ним збитки.

Ст. 67 не тільки встановлює обов'язковість сплати податків, а й регулює їх здійснення, тому що найважливішим обов'язком громадян перед державою є своєчасна сплата податків і зборів у порядку й розмірах, встановлених законом, що є джерелами формування доходів держави.

Ст. 68 присвячена врегулюванню прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, встановлює обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Обопільна відповідальність держави та громадянина означає, що громадянин за вчинені правопорушення несе юридичну відповідальність перед державою, а вона відповідальна перед громадянином за наслідки своїх діянь й у разі завдання йому незаконних збитків має компенсувати заподіяну шкоду.

6. Система органів державної влади за Конституцією України

Державні органи – це самостійні структурні одиниці державного апарату, створені та наділені відповідними повноваженнями для реалізації функцій держави. Основним принципом організації органів державної влади в Україні є теорія поділу влади. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6). Принцип поділу влади передбачає, що всі три гілки влади є самостійними і незалежними, що досягається шляхом закріплення їх компетенції та встановлення обсягу їх прав і обов'язків.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ст. 75). Верховна Рада представляє увесь український народ і виступає від його імені. ВР складається з однієї палати. У ній працюють 450 народних депутатів України, які обираються загальними, рівними і прямими виборами терміном на 5 років. ВР працює посесійно і може здійснювати свої повноваження лише тоді, коли обрано не менше двох третин від її конституційного складу. Рішення приймаються у формі законів, постанов та інших актів простою більшістю від конституційного складу Верховної Ради. Засідання ВР проводяться відкрито.

Найважливіші повноваження Верховної Ради, що закріплені Конституцією України:

- внесення змін до Конституції України;
- прийняття законів;
- визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- призначення всеукраїнського референдуму, усунення Президента в порядку імпичменту;
- оголошення за поданням Президента стану війни і укладання миру;
- участь у формуванні ряду державних органів; призначення на посаду і звільнення з посади Голови Національного банку, Голови та членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, половини складу Нацбанку, половини складу Національної ради з питань телебачення і радіо-

мовлення, призначення третини складу Конституційного Суду, призначення членів Центральної виборчої комісії та ін.;

- організація адміністративно-територіального устрою країни;
- здійснення зовнішніх функцій держави;
- бюджетні повноваження;
- здійснення контрольних функцій.

Верховна Рада може прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів, що спричиняє його відставку.

Законодавчий процес – це діяльність, яка спрямована на створення нових законів або на зміну чи скасування чинних. Право законодавчої ініціативи (ст. 93) надано Президенту, народним депутатам, Кабінету Міністрів України.

Стадії законодавчого процесу в Україні:

- 1) внесення суб'єктом законодавчої ініціативи законопроекту на розгляд Верховної Ради;
- 2) прийняття законопроекту до розгляду і обговорення його в комітетах ВР;
- 3) перше читання – обговорення та схвалення законопроекту в цілому;
- 4) друге читання – постатейний розгляд і схвалення законопроекту;
- 5) третє читання – ухвалення закону не менш як 226 депутатами;
- 6) підписання закону Головою ВР і невідкладне його направлення на підпис Президенту України;
- 7) підписання та офіційне оприлюднення закону Президентом протягом 15 днів після отримання закону.

Структура ВР передбачає:

- керівництво ВР (Голова ВР, його Перший заступник і заступник);
- постійні комітети;
- тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії;
- депутатські фракції і групи.

Структура апарату ВР має таку будову:

- Секретаріат ВР (загальний секретаріат, секретаріат комітетів ВР, секретаріат Голови ВР та його заступників);
- Управління справами ВР;
- Інститут законодавства ВР;
- Видавництво ВР.

У кожній державі існує інститут глави держави. Глава держави – це особа, яка формально посідає вище місце у структурі державних інститутів і одночасно здійснює функцію представництва самої держави загалом. Головою України є її Президент. Основними напрям-

ками діяльності Президента України є забезпечення державного суверенітету; територіальної цілісності України; відповідності внутрішньої і зовнішньої політики держави визначеним у Конституції засадам; прав і свобод людини.

Вищим органом у системі виконавчої влади є Кабінет Міністрів України – Уряд. Він у своїй діяльності (ст. 113) керується Конституцією і законами України, актами Президента України; відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний ВР. До функцій Кабінету Міністрів належать:

- забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції, законів та інших нормативних актів;
- вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури та охорони природи;
- розробка і здійснення загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку країни;
- забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності;
- здійснення управління об'єктами державної власності;
- розробка проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання цього закону та подача ВР звіту про його виконання;
- здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності, національної безпеки, громадського порядку та боротьби зі злочинністю;
- організація зовнішньоекономічної діяльності та митної справи;
- спрямування і координація роботи міністерств та ін. органів виконавчої влади.

До системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Центральні органи виконавчої влади можуть мати свої територіальні органи.

Місцеве самоврядування – це право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140). *Головне у самоврядуванні* – це надати колективам сіл, селищ, міст можливість самостійно вирішувати

питання місцевого значення.

Судова влада – це незалежна гілка державної влади, яка має захищати права і свободи громадян, інтереси держави і суспільства, забезпечувати додержання законності та справедливості шляхом застосування законів до конкретних життєвих ситуацій. Судова влада виступає в ролі арбітра, що вирішує спір незалежно від того, між ким цей спір виникає.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Суди (ст. 6) є самостійною гілкою влади і діють незалежно від законодавчої та виконавчої влади.

Завданням правосуддя є:

- 1) всебічне зміцнення законності та правопорядку;
- 2) захист соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян;
- 3) охорона закріплених у Конституції політичної та економічної систем від будь-яких посягань;
- 4) захист прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань;
- 5) виховання громадян у дусі точного і неухильного виконання Конституції і законів України, дотримання дисципліни праці, чесного ставлення до державного і громадського обов'язку, поваги до честі та гідності інших громадян;
- 6) запобігання злочинам та іншим правопорушенням;
- 7) виправлення та перевиховання осіб, які порушили закон.

Засади здійснення правосуддя в Україні:

- 1) здійснення правосуддя виключно судами;
- 2) право на судовий захист;
- 3) рівність перед законом і судом;
- 4) правова допомога при вирішенні справ у судах;
- 5) гласність судового процесу;
- 6) обов'язковість судових рішень;
- 7) право на оскарження судового рішення;
- 8) колегіальний та одноособовий розгляд справ;
- 9) самостійність і незалежність судів;
- 10) недоторканість суддів;
- 11) незмінюваність суддів;
- 12) державна мова судочинства;
- 13) суддівське самоврядування.

Судочинство в Україні здійснюється (ст. 124) Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд – це особливий орган, єдиною функцією якого є здійснення конституційного нагляду або конституційного контролю, тобто перевірка відповідності законів та інших нормативних актів Конституції. Він окремих, незалежний від судів загальної юрисдикції, орган конституційної юрисдикції. До нього не можна звертатися зі скаргами на необґрунтованість рішень чи вироків, винесених судами. Повноваження Конституційного Суду можна поділити на 4 групи:

1. Охоплює повноваження, пов'язані з вирішенням питання щодо відповідності Конституції законів та інших правових актів.
2. Стосується офіційного тлумачення Конституції та законів України.
3. Пов'язана із розглядом справ щодо відповідності Конституції чинних міжнародних договорів.
4. Надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про усунення Президента з посту в порядку імпічменту.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації (ст. 125). До системи судів загальної юрисдикції належать: місцеві суди; військові суди, які здійснюють правосуддя у ЗС України; апеляційні суди, Апеляційний Суд України; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується:

- 1) єдиними засадами організації та діяльності судів;
- 2) єдиним статусом суддів;
- 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визнаних

законом;

4) забезпеченням Верховним Судом однакового застосування законів судами загальної юрисдикції;

5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень тощо.